

Плетенецька Ю. М.,
Національний авіаційний університет, м. Київ

ДО ДОЦІЛЬНОСТІ РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ ВЕЛИКОГО І МАЛОГО СИНТАКСИСУ

У статті йдеться про теоретичні аспекти поділу синтаксису на великий і малий, визначення номінативно-комунікативної сфери мови малого синтаксису, описано низку дискусійних питань, що потребують подальшого вивчення та детального опрацювання.

Ключові слова: великий синтаксис, малий синтаксис, словосполучення, речення, номінативна функція, комунікативна функція.

В статье проанализированы теоретические аспекты разделения синтаксиса на большой и малый, определения номинативно-коммуникативной сферы языка малого синтаксиса, описано ряд дискуссионных вопросов, которые нуждаются в дальнейшем изучении.

Ключевые слова: большой синтаксис, малый синтаксис, словосочетание, предложение, номинативная функция, коммуникативная функция.

The article focuses on a brief overview of the theoretic aspects of syntax division into big and small, determines the nominative and communicative sphere of the small syntax language, highlights a series of controversial aspects requiring further detailed elaboration.

Key words: big syntax, small syntax, word combination, sentence, nominative function, communicative function.

У сучасному теоретичному мовознавстві і, зокрема, у довідкових лінгвістичних виданнях, у підручниках (з російської, англійської, німецької та інших мов), у монографічних дослідженнях немає єдиного за концептуальною базою синтаксису. Узагальнюючи безліч наявних характеристик предмета, об'єктів (одиниць), проблематики, аспектів синтаксису, А. П. Загнітко зводить цю безліч до двох принципово різних синтаксисів – «вузького» і «широкого» [5].

Один, вузький, хронологічно перший – класичний, від античності (конкретно – від Аполлонія Дискова) дотепер визначається як частина граматики або навіть уся граматика (мінус або плюс морфологія). Його предмет – «граматична структура зв'язного мовлення» [11]. Центральна одиниця – речення-конструкція – з її граматичними значеннями (категоріями), компонентами (членами речення або частинами-блоками), класифікаційними граматичними ознаками в системі типів простих, складних, ускладнених, односкладних, двоскладних конструкцій. У межах цього синтаксису як особливі об'єкти розглядаються моделі (схеми) побудови простих речень («мінімальні структурні схеми»), словосполучень, текстів («надфразові єдності», «складні синтаксичні цілі»). Як першоелемент («елементарна синтаксична одиниця» – «синтаксема» – за Г. О. Золотовою) усіх названих об'єктів, у тому числі речення-конструкції, до сфери класичного синтаксису входить словоформа [6; 14].

Другий – широкий, неklasичний, новітній синтаксис (орієнтовно 40 років) не обмежується граматику мови (у вузькому смислі) і взагалі власне-мовними характеристиками зв'язного мовлення. Його предмет – фундаментальні мовні та позамовні закони, правила зв'язного мовлення в їхній функціональній (комунікативній) єдності, що забезпечує якість і призначення мови – її здатність формувати, виражати, передавати – від мовця (того, хто пише) до адресата (слухача, читача, співрозмовника) повідомлення (інформацію), чи то думку, почуття, стан, волю людини, чи то їхнє сполучення, синтез. Центральна одиниця широкого синтаксису – мінімальний фрагмент зв'язного мовлення – висловлення, узяті і розглянуті не тільки як «реалізація» речення – конструкції, але і як мовне втілення («безпосередня дійсність») думки, волі, стану, почуття, як продукт і як окремий завершений акт комунікативної поведінки людей, насамперед учасників, виконавців цього акту комунікації [5].

Відношення між «вузьким» («граматичним») і «широким» («комунікативно-логічним») синтаксисами у сучасній лінгвістиці або усвідомлено інтегративне, Ломтев, Москальська, Степанов, Черемисина, Колосова, Іванова, Бурлакова, Почепцов, Ломов.; перший входить у другий як один із його механізмів – у плані форми, або усвідомлено опозитивне, критичне, головним чином з боку представників традиційного синтаксису Распопов, Форменко, або нейтральне: прихильники тих чи інших «версій» синтаксису нібито не суперечать один одному, не долають значення відсутності в сучасному мовознавстві концептуально єдиного синтаксису. Іншими словами, на думку А. П. Загнітко, ми живемо в атмосфері синтаксичного плюралізму, що для науки є нормою [5].

Синтаксична традиція і новітні наукові концепції по-різному визначають як об'єкти синтаксису, так і основні синтаксичні одиниці. Так, традиційна граматика виділяє два об'єкти і, відповідно, дві синтаксичні одиниці – словосполучення і речення. Називають також ще словоформу і складне синтаксичне ціле (текст, надфразову єдність). При цьому словоформам і текстам не завжди надають статусу синтаксичних одиниць, оскільки перші, функціонуючі у складі синтаксичних одиниць, як їхні компоненти, виступають синтаксичними об'єктами лише у сполученні з іншими формами, а останні є всього-на-всього мовленнєвою інтеграцією самостійних речень, текстовим утворенням [1].

У складі цих загальних визначень яскраво виділяються два основних аспекти вивчення мовлення: синтаксис «великий», тобто розділ синтаксису, що вивчає побудову речення, надфразової єдності, а також текст, і синтаксис «малий» тобто розділ синтаксису, що вивчає складні еквіваленти слів – тих найдрібніших одиниць мови, «нижче» яких синтаксичне дослідження «опускатись» не може [4, с. 6-8].

Мікро– та мезосинтаксис (за термінологією С. В. Сорокіна) безпосередньо пов'язані один з одним, однак для теоретичного дослідження принципово важливим питанням є визначення предмета кожного з них, оскільки відсутність чіткої межі між цими якісно відмінними одна від одної системами призводить до багато в чому апрі-

орних теоретичних побудов, що можна спостерігати в багатьох розробках з теоретичного синтаксису, зокрема у вигляді повного ігнорування або словосполучення або речення. У деяких наукових працях можна також спостерігати опис одних і тих самих явищ як об'єктів обох рівнів (мікросинтаксичного та мезосинтаксичного), причому інколи як діаметрально протилежних одиниць, що призводить до сплутування теорії та долучення явищ одного рівня до сфери іншого рівня [12]¹.

Великий синтаксис, на думку Є. С. Кубрякової займається не всіма комбінаторними операціями, що відбуваються в процесі породження речення, а лише тими з них, які пов'язані з структуруванням пропозиції, тобто організацією предикатної рамки висловлювання та її поширення, створенням синтаксичної схеми висловлювання, яка містить предикат чи виступає в даній мові аналогом комунікативно-завершеної і комунікативно достатньої одиниці. Простіше кажучи, синтаксис визначає модель речення, що характеризується ознакою предикативності (що, як правило, і робить мовну послідовність реченням) чи ознакою смислової завершеності та окремоті.

Малий синтаксис обслуговує номінативну сферу мови, в середині якої, легко виділяються такі спеціалізовані області моделювання вторинних одиниць номінації, як словотворення, фразеологія [7, с. 99].

Великий синтаксис, синтаксис сентенційний Є. С. Кубрякова протиставляє «малому», несентенційному, що займається організацією синтаксичних груп (синтагм) в середині речення, тобто груп, які слугують реалізації окремих членів пропозиції, і не є *embedded sentences*, тобто включеними реченнями. Малий синтаксис пов'язаний з характеристикою несентенційних, непередикативних типів відношень; в його компетенцію входять атрибутивні відношення між предметом і його ознакою (чи дією і її ознакою), приєдникові відношення в приєдникових зворотах тощо. Він займається типами зв'язку в середині непередикативних синтагм (чи, можливо, в середині синтагм, предикативні зв'язки між членами яких існують лише в прихованій, чи латентній, предикації). В найзагальнішому вигляді можна сказати, що малий синтаксис – це синтаксис словосполучень, коли основною метою створення словосполучень є номінативна (*a subway car, one way across, біля того великого будинку, швидка і небезпечна річка*) [7, с. 107].

На думку С. В. Сорокіна, малий синтаксис являє собою мовну підсистему, основним, але не єдиним елементом якої є словосполучення. Окрім власне словосполучень до сфери цієї підсистеми входять допоміжні елементи, які тією чи іншою мірою беруть участь в інтеграції словосполучень. Звичайно що такі допоміжні елементи не є набуток виключно мікросинтаксичного рівня, але їх дескрипція при дослідженні словосполучень є обов'язковою, позаяк саме словосполучення є мінімальною, а відтак первинною одиницею синтаксису; при цьому ігнорування допоміжних елементів не дозволяє на достатньо високому теоретичному рівні розкрити ті особливості утворення словосполучень, які не є доступними дослідникові при первинному візуальному спостереженні [12, с. 60].

До термінологічного апарату великого синтаксису, належать насамперед: просте та складне речення, надфразова єдність, текст.

Отже в системі синтаксичних одиниць з одного боку послідовно протиставляються слово і словосполучення, як об'єкт вивчення малого синтаксису, з іншого боку – речення і словосполучення, що представляють собою великий і малий синтаксис [2; 3; 8; 10; 13].

І хоча, проблема розмежування словосполучення і речення здавна привертає увагу науковців, питання про поділ синтаксису на великий і малий не ставилось, а якщо цей поділ і існував, то малий синтаксис як правило залишався на периферії лінгвістичної науки. Слід підкреслити, що немало фундаментальних досліджень присвячено словосполученню. Серед них – Шахматов 1941, Виноградов 1954, Пешковський 1956, Фортунатов 1957, Прокопович 1966, Шведова 1966, Іоніна 1970, Тер-Мінасова 1981, Молошина 1985, Телія 1988, 1990, Столярова 1989, Левицький 1998, 2001, Кочерган 2000, Юшук 2000, Романець 2000, Мішеніна 2005, Загнітко 2006 тощо.

В переважній більшості цих досліджень словосполучення розглядається як «докомунікативна одиниця» одиниця, власне кажучи, і не синтаксична, що виконує як і слово номінативну функцію, причому, незалежно від того, чи виокремлюється словосполучення з речення, чи будується незалежно від нього на базі можливостей сполучуваності певної частини мови. А звідси, мабуть, і певна незавершеність багатьох робіт в області словосполучення.

Більше того, визначення місця цієї синтаксичної одиниці унеможливується абсолютизацією речення, прийнятою традиційною граматикую. Вона проявляється не лише в комунікативній функції речення, але й у визнанні його провідного статусу на синтаксичному рівні.

Для того, щоб уникнути помилкового уявлення про синтаксис як вчення про один тип одиниць (наприклад, словосполучення чи речення) Л. П. Столярова запропонувала чітко розмежувати синтаксис на малий і великий і обмежити словосполучення як предмет малого синтаксису від речення як предмет вивчення великого синтаксису [13, с. 16]. Таке розмежування вважаємо закономірним і необхідним з погляду вивчення словосполучення як мовного явища, явища в самому собі.

Розмежовуючи поняття великого та малого синтаксису А. А. Рівліна зазначає, що словосполучення входить в мовлення лише як складова частина речення, «денотема», якщо бути точнішим як поліденотема, в протиставленні зі словом, яке входить в мовлення як моноденотема. Це дає змогу розглядати граматичне вчення про словосполучення як окремий розділ синтаксису, який іноді називають «малим синтаксисом», на відміну від «великого синтаксису», який вивчає речення та його текстові об'єднання [9].

А. С. Мікоян і С. Г. Тер-Мінасова виділяють в синтаксисі два головних розділи: один, що вивчає поєднання слів у словосполучення – малий синтаксис, інший, що вивчає поєднання слів і словосполучень в речення – великий синтаксис [8, с. 17]. Більше того, А. С. Мікоян і С. Г. Тер-Мінасова стверджують, що синтаксис входить в

¹ Див., наприклад: [] Иванова П. И., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. Теоретическая грамматика английского языка. – М., 1981. – С. 100-164, де виділяються предикативні словосполучення, тобто поєднання підмета з присудком – ті граматичні одиниці, які входять виключно до сфери великого синтаксису.

науку про природні людські мови в першу чергу як вчення про словосполучення, оскільки вчення про речення ускладнене цілим рядом немовознавчих аспектів, що ще раз підкреслює вагомість цієї синтаксичної одиниці і того розділу синтаксису, який вона репрезентує [8, с. 22]. Тому на думку авторів було б доцільно переглянути роль словосполучення і речення в мовленні. Оцінка речення як основної синтаксичної одиниці видається перебільшеною, враховуючи останні дослідження. Для того, щоб відновити справедливую рівновагу, необхідно на думку А. С. Микоян та С. Г. Тер-Минасової глибоко вивчити складні номінативні групи з урахуванням специфіки побудови цих одиниць в окремих мовах [8, с. 22].

Введення поняття малий синтаксис обумовлюється також тим фактом, що відбувається розширення функцій словосполучення, які не знаходять осмислення в старих концепціях і тому потребують свого подальшого розвитку. Якщо ж говорити про словосполучення, то на думку Н. І. Романець, їх функції далеко виходять за межі тієї номінації, яку вбачають в слові. Словосполучення – це різноманітні назви, починаючи від явищ об'єктивної дійсності до назв закладів, книг, обширної термінологічної номенклатури тощо. А на сучасному етапі словосполучення набувають статусу престижності, наприклад, в рекламних повідомленнях, назвах фільмів. Все це не відноситься до речення, але виконує комунікативну функцію, причому поза реченням. Тому Н. І. Романець пропонує поряд з терміном словосполучення використовувати більш широкий термін – синтаксична конструкція [10, с. 5]. Звідси і роль малого синтаксису, яку він відіграє в системі комунікації, роль не тільки і не стільки наповнення якоїсь моделі висловлення, скільки організації, а також здійснення самого процесу спілкування. Такою роллю малий синтаксис зобов'язаний словосполученням, які можна визначити, як його базові одиниці. Поділ синтаксису на великий і малий сприяє також встановленню більш чітких графічних критеріїв меж словосполучення.

Проблематика дослідження має суттєві перспективи, актуальне теоретичне та практичне значення для мовознавства, контрастивної лінгвістики, з огляду на необхідність вивчення граматичної природи словосполучень, як одиниць малого синтаксису, їх визначальних синтаксичних ознак, вирізнення словосполучення з реченнєвої структури і встановлення ємності цієї синтаксичної одиниці, оскільки теорія словосполучення, а відтак, і теорія малого синтаксису ще не спираються на всебічно обґрунтовані і загальноприйняті розв'язання. Наявність багатьох суперечливих тверджень про словосполучення спонукає до пошуків нових підходів у його класифікації.

Література:

1. Арібжанова І. М. Структура простого речення (формально-граматичний аспект). – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 128 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 607 с.
3. Газизова Р. Ф. Синтактика частей речи. – Уфа : Башкирский госуниверситет, 1984. – 84 с.
4. Долгова О. В. Синтаксис как наука о построении речи. – М., 1980. – 179 с.
5. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: Монографія. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.
6. Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. – М. : Наука, 1988. – 440 с.
7. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М. : Наука, 1986. – 159 с.
8. Микоян А. С., Тер-Минасова С. Г. Малый синтаксис как средство разграничения стилей. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1981. – 214 с.
9. Ривлина А. А. Теоретическая грамматика английского языка. Благовещенск : Изд-во Благовещенского гос. пед. ун-та, 2009. – 113 с.
10. Романець Н. І. Конструкції малого синтаксису в сучасній російській мові. Дис... канд. фололог. наук. – Дніпропетровськ, 2002. – 156 с.
11. Скобликова Е. С. Очерки о теории словосочетания и предложения. – Куйбышев, 1990. – 142 с.
12. Сорокін С. В. Система мікросинтаксису турецької мови. Дис... канд. фололог. наук. – Київ, 2001. – 180 с.
13. Столярова Л. П. Актуальные проблемы теории словосочетания в современном русском языке. – Днепропетровск, 1984. – 63 с.
14. Шведова Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе. – М. : Просвещение, 1966. – 156 с.